

ВТОРИЯТ ЦЕНТЪР В ГЕНЕЗАТА НА ЗАПАДНОПОНТИЙСКАТА ПРАИСТОРИЧЕСКА КУЛТУРА Светлозар Попов

Днес учените са единодушни, когато говорят за къснохалколитната култура Варна като за връх в развитието на културите от Стара Европа. И това е явно свидетелство за неравномерното помежду им развитие. Досега обаче никой не е поставял този въпрос и той не е бил обсъждан.

Съгласно общоприетата теза, неолитизацията на Балканите е изключителна заслуга и резултат от т.нар. „неолитна революция“ в Анатолия. Потвърждават го всички данни за ранното земеделие и животновъдство, и дори генните проучвания потвърдиха, че първото култивирано жито се появява през X хил.пр.Хр. и води произхода си от диворастящата в Загрос и Таврос пшеница. По подобен начин стоят нещата и със скотовъдството. То също възниква в тази част от света и за по-малко от хилядолетие след земеделието се появяват първите опитомени овце и кози, а наскоро след тях и едрият рогат добитък.

В резултат на климатичния минимум като последица от миниледниковата епоха (6200-5800 хил.пр.Хр.) през втората половина на VII хил.пр.Хр., неолитното население в Анатолия е принудено да търси по-добри условия за живот и първите емигранти-анатолийци достигат Балканите около 6200 г.пр. Хр. Така започва неолитизацията на Балканите и Европа с появата на ранното земеделие, скотовъдството и гърнчарството. Това е официалната научна версия.

Археолозите добре познават тази картина, жалкото е, че досега никой не е потърсил причината за нея. А тя е видима и с просто око, не са необходими особени усилия, за да кажем, че още от края на неолита и по време на целия халколит общо за водещите в развитието си култури Хаманджия и Сава, а след това и техният хибрид – културата Варна, е техният морски характер. Защото в праисторически времена морето е среда за единствения през епохата транспорт – водният. А морският транспорт е условието за най-ранната търговия на далечни разстояния, като например вносът на егейски миди за работилниците на мидени изделия в Добруджа или на медна суровина за металообработвателния център Варна.

И така, морският транспорт и търговията по море биха могли да дават предимства на морските балкански култури и да обяснат тяхното ускорено развитие. Това доказват данните за хилядолетния внос на ценни миди от Егея, търговията със сол от солодобивният център Провадия, както и вносът на медна суровина от Странджанското крайбрежие. Липсата на преки

свидетелства като останки от кораби или на изображенията на такива върху скали и керамични изделия прави темата чужда за археолозите ни. А наложената догма за късното корабоплаване в Черно море не им позволява да преодолеят грешката си с датирането на всички каменни котви, включително и тези с един отвор за II хил.пр.Хр., независимо от аргументите, че трябва да са още от неолита (1). Да не говорим за изображението на ветрохода върху златната паница от гроб № 4 на Варненския халколитен некропол, внимание върху който ни обърна пръв проф. Петко Димитров. Но дори и да не знаем нищо нито за каменните котви, нито за златната паница, натрупаните косвени свидетелства за корабоплаване в Черно море в праисторията са толкова многобройни, че сами дават отговора на въпроса за корабоплаването в Черно море. Оттук и убеждението на археолози от ранга на именитите Хенриета Тодорова и Ана Радунчева, че корабоплаване е имало.

Ето какво отбелязва Х.Тодорова по повод възможностите за корабоплаване в Черно море през епохата: „Що се отнася до транспортните средства, то най-реално е да се предположи корабоплаване и то със солидни кораби, построени здраво със скелети и обшивки. ... Сложните условия на корабоплаване в северната част на Черно море и особено честите и жестоки щормове поставят високи изисквания спрямо корабите, които трябва да плават в тази зона на морето. Редица уникални медни инструменти, познати ни от енеолитния некропол Варна I и интерпретирани като „копия“ и други подобни биха могли да се свържат с корабоплаването. Заедно с медните клинове и длета те се концентрират в района на Варна. Ветрилата, замествани при сложни ситуации от гребци, биха обрисували картината на един енеолитен кораб, отправящ се в северна посока с товар от мед, кремък и спондилус.“ (2).

Дали археолозите ни ще продължават да подценяват наличните данни и становища си е техен проблем, на ето че учени като Джон Чапмън и Харалд Хаарман не се притесняват да вземат отношение и вторият да напише: „Търговията, развиваща се през региона на Варна и Източна България се разгръща бързо през медната епоха. Варна е възлова точка по търговския маршрут – на юг регионът Караново, а на север регионът Триполие“ (3). Именно морският транспорт и търговията са главните фактори, превърнали Варна в производствен, икономически, морски транспортен, търговски, духовен и културен център – връх на културите на Стара Европа.

Може би не в точно такава степен, но близка картина откриваме и хилядолетие по-рано, преди появата на културата Варна. Неопровержимите данни сочат, че още със заселването си в Добруджа през късния неолит, първите смелчаци, отседнали по пустите дотогава черноморски брегове – хората, носители на културата Хаманджия, са изявиени мореплаватели. Можем да сме сигурни в това, защото още с появата си те започват да внасят големи количества егейски миди (спондилус и денталиум), обработват ги, изготвят от тях истински произведения на най-ранното ювелирно изкуство и ги разпространяват почти по цяла Европа, от Волга до Франция и Дания (фиг. № 1). А изкусната им изработка подчинява естетическите потребности на праисторическия европейец и превръща екзотичните егейски миди в първата мода на Стария континент (4). Това е неоспорим археологически факт, но той просто не би могъл да съществува без развито за епохата си корабоплаване. Или ако обобщим и в този случай, морският характер на културата Хаманджия и корабоплаването са факторите, довели до нейния своеобразен облик.

Тук няма да се връщам към темата за северния произход на хората, носители на тази култура и на удивителните им традиции в корабоплаването. В предишни работи съм се постарал да посоча, че те би трябвало да са имали за родина и да са дошли от крайбрежието на старото Хвалинско море – воден басейн, включвал Аралско и Каспийско морета и прилежащите им днес Прикаспийска и Туранска низини. И още, че тъкмо те или техните предци вероятно са били изобразени върху уникалните петроглифи на най-старите в света „рогати“ кораби от VI-V хил.пр.Хр. (фиг. № 2), появили се след две хилядолетия и в Египет (5). Писал съм за канала Манич – водната връзка между Хвалинско и Черно морета (фиг. № 3), както и за ветроходите с изобразени 33-34 гребла на борд, т.е. с по 60-70 гребци. Писал съм за археологическите данни с откритите мед, медни и мидени изделия от центъра Варна в поредица обекти – хранилища и некрополи като Карбуна, Хабашещи, Городница, Мариупол, Николск, стигащи до Завялово и Хвалинск в Саратовска област. Те със сигурност доказват наличието на морски търговски контакти между културите от двете морета. Но известните данни за некрополите от двете страни показват, че наред с преноса на материални са били пренасяни и духовни ценности /6/.

Да обобщим. Днес разполагаме с многобройни и убедителни свидетелства за наличието на корабоплаване между Черно и старото Хвалинско море в епохата на неолита и халколита. Нещо повече, може да приемем, че първите мореплаватели в Черно море – т.нар „хаманджийци“ представляват население дошло и отседнало в Добруджа, идвайки от Каспия. Ако корабоплаването между двата водни басейна в древността е факт и ако културата Хаманджия води корените си от богатото на морски традиции каспийско население, тогава можем да приемем, че корабоплаването е факторът, спомогнал благоприятното развитие на културите от западното понтийско крайбрежие. Балканските култури са познавали ранното земеделие, скотовъдството и керамичното производство, внесени от Анатолия. Те обаче не са разполагали с транспорт. Тази празна ниша запълват мореходците от Каспийско море – известните ни хаманджийци. Точно тяхната намеса се оказва решаваща за икономическия подем на западнопонтийските култури Хаманджия и Варна. Достатъчно ли е обаче това и позволява ли ни то да говорим за културен център, намирал се някъде в областта на Прикаспието?

Засега науката не коментира подобен въпрос и не познава такъв културен център, а се вторачила изцяло в неолитна Анатолия. Ако съм прав, следва да допуснем, че такъв център е съществувал около VI-V хил.пр.Хр. Трябва да го локализираме в Прикаспието и близкото Южно Приуралие. Цел на настоящата работа е да отговори какво е представлявал, от кога датира и какво още, освен корабоплаването, е дал той на човека.

Повдигнатата идея по никакъв начин не поставя под съмнение и не търси преоценка на известното относно ролята и мястото на предноазиатската култура за развитието на ранното земеделие и скотовъдство. Не така стои обаче въпросът с керамиката. Защото, ако керамичният неолит в Предна Азия датира от VII хил.пр.Хр., то днес учените знаят добре много по-ранни керамични находки, като прочутата „Венера от с.Долно Вестоница“ (фиг. № 4) и хилядите антропоморфни и зооморфни фигурки от печена глина от с. Долни Вестонице в района на моравския град Микулов, датирани на около 30 хиляди години. Те са дело на кроманьонци от граведския период на късния палеолит /7/.

Не по-малко знаменателни в случая са и откритите костни останки от хора (25 възрастни и 6 деца) и свидетелствата за ритуали с човешки черепа, като символични трепанации на живи хора и изготвянето на чаши от черепа – две твърде специфични манипулации с черепа, първата от които изисква изключителни знания и умения от областта на медицината /8/.

Колкото и изумително да изглежда казаното, то съвсем не е единственото. В подкрепа на това нека допълним откритите в пещера в Южна Англия три черепа на кроманьонци отпреди 15000 години, превърнати в чаши /9/.

Откриването на керамични фигурки на 30000 г. си е истинска сензация. Днес обаче е известно, че първите грънчари на земята, изработвали глинени съдове, се оказват далече на изток: в Южен Китай – XVI хил.пр.Хр., по поречието на р. Амур в Далечния Изток – XIV хил. пр.Хр., на японските острови и в Западен Сибир – XI хил.пр.Хр. /10/. Тези археологични данни недвусмислено показват къде и кога се появяват ранните керамични изделия. И същевременно развенчават мита за началото на керамиката в Предна Азия.

Струва си човек да се замисли върху всичките тези немалко находки, защото те със сигурност показват, че керамиката има далеч по-ранна история от тази, приета днес от съвременната наука. В случая интересното е, че се открива на толкова отдалечени места: в Централна Европа, Китай, Западен Сибир, Далечния Изток и на японските острови, като в последните два случая тя се свързва със загадъчните айни. А това показва, че колкото и да са отдалечени помежду си тези земи, като че ли навсякъде керамиката е дело на хора, принадлежали към протоевропейския антропологичен тип. Казаното е особено важно, доколкото подсказва определено родство между носителите на тази ранна керамична култура. Но освен това ни насочва, за наша изненада, в посока на север, а не на югоизток към Плодородния полумесец.

В редица митологии грънчарят се представя в образа на божество или културен герой – Творец на хората или на мирозданието, които той създава от глина. В някои архаични общества грънчарите са образували особена свещена група с жречески функции, превръща се с времето в самостоятелна каста, каквато практика има в древна Япония, Цейлон и в много части на Индия. Самата работа на грънчаря често е съпровождана с редица ритуални актове. В Западна Африка грънчарството е изцяло женско занятие, като се смята, че грънчарката притежава

свръхестествени способности, превръщайки земята в „жива глина“. Поради това тя може да встъпва в брак единствено с мъж-ковач, чиито метални изделия се правят на огън, подобно на глинениците. В някои култури грънчарката и ковачът изпълняват жречески функции /11/.

От казаното за грънчаря в „Мифы народов мира“ научаваме, че в древността на него са гледали като на особена персона, след като работата му е свързана с изготвянето на изделия от глина или според древните представи – от плътта на Майката земя. В това праисторическите хора откривали Божията намеса за създаването на човека, а и на природата. Тъкмо поради тази причина свързват грънчарството с женското начало и прякото участие на жената като създателка на живота в грънчарската дейност. А това ни отвежда към времето на матриархата и напомня за хилядите глинени Венери от Долно Вестонице.

Допълнителна светлина по въпроса предлага Харалд Хаарман. Търсейки корените в митологичните представи на хората от т.нар. Стара Европа, авторът отбелязва: „Към най-старите слоеве на митичните предания в културите около Черно море спадат митовете за женските божества. На юг тези най-стари представи могат да се проследят в митовете от предгръцкия период в гръцката митология, а на север – в разказите на уралските и особено на угро-финските народи.“ Сам той е впечатлен от наложилото се мнение, че „елементарните мотиви и детайли сочат към реликти от праисторическа религиозна идеология, чието възникване е през епохата от края на ледниковия период (Hultkrantz, 2001). Тук спадат по-специално идеите за женските духове-пазителки и култа към плодовитостта, които се асоциират със „статуетките на Венера“ от ледниковия период (Conrad et al. 2009).“ /12/.

Така големият съвременен палеолингвист уточнява за кои точно северни народи говори митологичната енциклопедия, наричайки ги с името им – „угро-фини“. Конкретизира женските фигурки на „господарката на огъня“ или „пазителката на огъня“ със „статуетките на Венера“, като ги отправя към времето на ледниковата епоха, която включва и времето на късния палеолит.

Сега вече нещата стават значително по-определени. Казаното от Хаарман разкрива времето, мястото и главния движещ фактор – угро-фините, свързан с появата на ранните керамични женски статуетки. Това ни отвежда при при оная най-ранна племенна общност кроманьонидо-протоевропеиди от Приуралието от времето на късния палеолит, от която по-късно се отделят уралските народи. Така разбираме къде трябва да търсим огнището на първата керамика и защо тази ранна керамика се открива в Сибир, на японските острови и в Централна Европа. Разбираме къде, кога и кой е бил свързан с този културен център. И че той няма пряка връзка и не е приемник, а дори е много по-ранен от културата в Предна Азия.

Впечатляващи са представите за появата на керамиката в митологията на волжките българи. Според нея първите хора имат за баща алпа вълк Барис. Съгласно легендата, изпичането на земята с огън и дори първото топене на метали също са негово дело /13/. Пак според митологията на волжките българи, те са потомци на вълка и по неговото име се нарекли „българи“.

Дотук говорихме за огъня и керамиката на хората от Волго-Уралието, а митологията ги свързва с алпа вълк Бури (Булг). По интересна следа ни отправя обаче и образът на вълка. Защото знаем, че именно вълкът е първото опитомено от човека животно. Това се е случило още в края на палеолита, някъде през XV хил.пр.Хр. А самото опитомяване е продължило като процес повече от 10000 години, както показват това свидетелства от Франция, Украйна и Русия /14/.

Тези данни от последните години опровергават наложената теза за опитомяването на вълка в Предна Азия и показват, че това е станало много по-рано и на съвсем друго място. Интересни въпроси повдигат и кучешките кости, открити при Лепенския вир – мезолитна стоянка на тераса над р. Дунав до Белград. Защото стоянката не е свързана с миграцията на неолитно население от Анатолия, а е местно явление, породено от долнодунавската палеолитна култура. Затова и намерените тук кости на кучета поставят под въпрос вноса му с анатолийското неолитно население в края на VII хил.пр.Хр.

Така рисуваната картина впечатлява и повдига въпроса, кой и къде е опитомил вълка? Забележете времето и мястото и го съпоставете с времето и мястото на ранната керамика, за което говорихме. Сходствата са видими. И в двата случая става дума за късния палеолит, все някъде преди около 25-30 хиляди години и все някъде на север от Предна Азия, в пояса около 40-50° с.ш., обитаван по това време от кроманьонци. Така разбираме, че хората, които са опитомили

вълка следва да са били същите като тези, изготвили първите керамични фигурки с образа на Великата богиня-майка.

Културата на Огъня и ранната керамика ни бяха довели до образа на грънчаря и алпа-вълк Барис (Бури, Булг). Той пък от своя страна ни отпрати към опитомения вълк и първия верен другар на човека – кучето, което ще рече – до опита и представата за първата domestикация – епохално достижение в историята на човека. И всички тези постижения са дело на ранните кроманьонци, дълго преди възникването на културния център в Предна Азия. Ако към това допълним казаното за обредите, свързани с култа към черепа, вече не може да имаме съмнения.

Още с появата си кроманьонците са достигнали завидни за времето си културни постижения и са формирали един културен център в района на Волго-Уралието, в близост до старото Хвалинско море. Той със сигурност е бил по-ранен от известния ни център в Предна Азия и е бил обединен около култа към вълка, когото приема за свой тотем и родоначалник. Този култ има за резултат първата domestикация на диво животно в историята и появата на кучето – най-верният другар на човека. Този културен център е спомогнал за разпространение на ранната керамика и на сложна култова система с култ към черепа и на съответните обреди и ритуалии в посока на запад, към Европа, и на изток към Сибир и японските острови. По-късно достижение на същия център става и ранното корабоплаване, отвело още през неолита и халколита местните мореплаватели на югозапад към Черно море, а след отварянето на Босфора – към Егейско и Средиземно морета, до преддинастичен Египет. Не е изключено тази култура да се е разпространила и на юг към Предна Азия.

Този извод е нова отправна точка за бъдещи изследвания. Но дори и сега – преди да сме го проучили по-подробно – и в този си вид известното дотук е достатъчно да изкажем хипотезата, че морският характер на културите по Западното Черноморие – Хаманджия и Варна, трябва да има и своите каспийска основа. Обективността изисква да признаем, че в съдържанието на тези две култури ясно се различават две групи отличителни белези – едните южни, анатолийски, а вторите северни – с подчертан морски характер. А това означава да приемем, че в генезата на културите Хаманджия и Варна са участвали два отделни културни центъра – известният южен център в Анатолия, довел до неолитизацията на Балканите като цяло. В случая с двете западнопонтийски култури отчетливо място заема и морската култура, дошла в Добруджа от Прикаспието. Именно тя води корените си от втория културен център, взел участие при формирането на праисторическите култури по Западното Черноморие – първоначално на културата Хаманджия, а по-късно и на Варна.

ИЛЮСТРАЦИИ:

Фиг. № 1 – украшения от егейски миди, намерени в с.Дуранкулак

Фиг. № 2 – реконструкция бреговете на старото Каспийско море с Прикаспийската низина и канала Манич, свързал Каспия с Черно море.

Фиг. № 3 – петроглифи на кораби от Каспийско море

Фиг. № 4 – „Венера от Долни Вестонице“ – керамична фигурка но 30000 г.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Попов, Светлозар. Каменните котви с един отвор – живото свидетелство за корабоплаването в Черно море през халколита. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, 2016, с.101-109.
2. Тодорова, Хенриета. Най-ранните търговски контакти на Северозападното Причерноморие. – В: Добруджа (10), 1993, с.18.
3. Хаарман, Харалд. Загадката на Дунавската цивилизация. С., 2015, с.58.
4. Тодорова, Хенриета. 1993. ... с.11-14.
5. Gallagher, R. Cart Ruts and stone Cirkles: Azerbaijan International. https://azer.com/aiwed/categories/magazine/_folder/103_articles/103_cart_ruts.html
6. Попов, Светлозар. Халколитната цивилизация Варна, Варна, 2014, с.176-211,216-219; Попов,Светлозар. Загадъчните хаманджийци.Варна, Пролетни дискусии, 22-23.04.2017. www.istor-konf-varna.com; Попов, Светлозар. Молдова – контактна зона в епохата на късния халколит. Комрат, януари 2017; Попов, Светлозар. Морски търговски и културни връзки между праисторическите центрове Варна и Хвалинск (по Средното Поволжие), конф. на СУБ-Варна, Варна, 30.09.2017 (под печат); Попов Светлозар. Шабла (хаманджийци) – Карон лимен (карийци). Паралели и хипотези. Конф. 21.10.2017, Шабла (под печат). www.shabla-greencenter.info; Димов, Тодор и Светлозар Попов. Некрополът – цивилизационно наследство на балканския неолит в световната културна съкровищница. VI Пролетни дискусии на сдружение „България – дух и култура“, 22-23 април. www.istor-konf-varna.com; sdrujenieduhikultura@abv.bg; Попов, Светлозар. Некрополите като индикатор на културни импулси в праисторията. Първа Редовна научна конференция на ИСИХ, Горна Оряховица, 04-05 ноември 2017 г.
7. Найт, Кристофър и Робърт Ломас. Машината на Уриел. С., 2006, с.17-19.
8. Медникова, Б. Трепанации в древнем мире и култ головы. Москва, 2004, [file:///F:/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%B4%D1%80%](file:///F:/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%B4%D1%80%...) ... ; Попов, Светлозар. Черепът в българската обредност – праисторически корени. В: България в световната история и цивилизации – дух и култура, сборник с доклади от едноименната конференция (2000-2014 г.), доклад от 2014 г.;

9. Древните британци си правели чаши от черепи. Inews.bg/Древните-британци-си-правели-чаши-от-черепи_la_i_27091.html
10. Найт, Кристофър ... с.118; Ръдгли, Ричард. Изгубените цивилизации на каменната ера. www.bard.bg/book-excerpt/?id=739; Грънчарство – <https://bg.wikipedia.org/wiki/Грънчарство>.
11. Гончар, Мифология народов мира (МНМ), Т.1, с.309-310.
12. Хаарман, Харалд. Загадката на Дунавската цивилизация.С.,2015. с.113.
13. Бащу Микаил. Сказание за дъщерята на хана. С. 1997, куплети 15-35; Джагфар тарихы, Оренбург, Т.2, 1994, с.7,60,68-69.
14. Опитомянаве. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Опитомянаве#D0.A5.DO.B8.D1.89.D0.BD.D0.B8.D1.86.D0.B8>.